

Základná štúdia o stave výchovy a vzdelávania k ľudským právam v Slovenskej republike

*Vypracované Národnou komisiou pre výchovu k ľudským právam
pri Slovenskom národnom Stredisku pre ľudské práva
ako podklad pre tvorbu Národného plánu výchovy k ľudským právam pre roky 2005-2014*

Spracovali: Mgr. Janka Debrecéniová, MJur.

PhDr. Šarlota Pufflerová, PhD.

14. decembra 2006

„(V)ýchova k ľudským právam musí zahŕňať viac než len poskytovanie informácií (...). (M)usí predstavovať komplexný celoživotný proces, ktorým sa ľudia na všetkých úrovniach rozvoja a všetkých spoločenských vrstiev učia rešpektovať dôstojnosť iných a ktorým si osvojujú spôsoby a metódy, akými možno tento rešpekt zabezpečiť vo všetkých spoločenstvách (...)“¹

1 Východiská pre tvorbu Základnej štúdie

Pevné zakotvenie ľudských práv v každodennom živote je nevyhnutným predpokladom pre existenciu akejkoľvek demokratickej spoločnosti. Medzi indikátory „pevnosti“ tohto zakotvenia patrí okrem existencie vnútroštátnych právnych predpisov inkorporujúcich medzinárodné štandardy ochrany ľudských práv a ich inštitucionálno-procesného zabezpečenia aj miera, v akej orgány verejnej moci tieto práva dodržiavajú vo vzťahu k jednotlivcom, a tiež miera, v akej si jednotlivci tieto práva uplatňujú – či už vo vzťahoch k orgánom verejnej moci alebo vo vzťahoch medzi sebou navzájom.

¹ Z preambuly Rezolúcie Valného zhromaždenia OSN č. 49/184. Interný preklad.

Nevyhnutným predpokladom pre uplatňovanie si práv zo strany jednotlivcov je, aby si ich boli vedomí a aby disponovali dostatočnými zručnosťami na ich uplatňovanie. Z hľadiska ochrany ľudských práv orgánmi verejnej moci je okrem ich dôkladného poznania nevyhnutné aj uvedomovanie si povinností a zodpovednosti, ktoré sú kľúčové pre efektívne garantovanie týchto práv vo vzťahu k jednotlivcom. Ani jedno, ani druhé nie je možné bez uvedomenia si princípov a hodnôt, ktoré sú nosným pilierom ochrany ľudských práv.

Poznanie ľudských práv a z nich vyplývajúcich oprávnení a zodpovednosti, mechanizmov ich uplatňovania, porozumenie hodnotám, na ktorých sú ľudské práva postavené a osvojenie si mechanizmov, akými sa týchto práv možno domáhať alebo ako ich možno aktívne presadzovať, nie je možné bez adekvátnej výchovy a vzdelávania všetkých zainteresovaných aktérov a aktérok na všetkých úrovniach. Iba koncepcné, systematické, dlhodobé, demokratické a vzájomne prepojené procesy – či už formálneho alebo neformálneho charakteru – môžu svojím synergickým pôsobením priniesť želaný a trvalo udržateľný efekt.

Podobné úvahy boli východiskom pre Organizáciu spojených národov, ktorá – súc si vedomá skutočnosti, že problém porušovania a nedostatočného uplatňovania ľudských práv bol a je celosvetovým problémom – iniciovala v 90. rokoch minulého storočia proces, ktorého cieľom malo byť zlepšenie ochrany ľudských práv v jednotlivých štátoch prostredníctvom „zasadenia zlepšenia ochrany ľudských práv do kontextu verejných politík – tak, aby vlády a komunity mohli podporovať zlepšovanie ľudských práv ako praktické ciele, aby mohli vytvárať programy na ich presadzovanie, aby do týchto procesov vtiahli všetky relevantné sektory vlády a spoločnosti a aby mohli na dosiahnutie tohto cieľa zhromaždiť dostatočné množstvo zdrojov.“² Jedným z výstupov Svetovej konferencie o ľudských právach, ktorá sa v roku 1993 uskutočnila vo Viedni, teda bolo, že členským štátom OSN bolo doporučené vytvoriť národné akčné plány, ktorými by štáty identifikovali kroky potrebné na zlepšenie presadzovania a ochrany ľudských práv.³

V tejto línii následne pokračovali ďalšie aktivity OSN. Kľúčovým bol rok 1994, v ktorom Valné zhromaždenie OSN rezolúciou č. 49/184 vyhlásilo tzv. *Dekádu OSN pre výchovu a vzdelávanie k ľudským právam na roky 1995-2004* (ďalej len „Dekáda“). Touto rezolúciou OSN zaviazala členské krajiny a ich vládne a mimovládne vzdelávacie inštitúcie, aby

² Citované v Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights: Professional Training Series No. 10: Handbook on National Human Rights Plans of Action. United Nations, New York, Ženeva, 29. augusta 2002, s. 9. Interný preklad.

³ Pozri odsek 71 II. časti Viedenskej deklarácie a Akčného programu (Vienna Declaration and Programme of Action).

zintenzívnili svoje úsilie a vytvorili a implementovali programy výchovy k ľudským právam. Tento cieľ sa mal dosiahnuť vytvorením a implementáciou národných plánov výchovy k ľudským právam vo všetkých krajinách.⁴

V rámci Dekády vypracovala kancelária Vysokej komisárky OSN pre ľudské práva smernicu, ktorá mala slúžiť ako súbor odporúčaní pre štáty v procese tvorby akčných plánov výchovy a vzdelávania k ľudským právam, ktoré si štáty mali na základe tejto smernice vytvoriť (ďalej „smernica“)⁵. Smernica definuje výchovu a vzdelávanie k ľudským právam ako

proces výchovy, pokus o rozšírenie informovanosti zameraný na vytváranie všeobecnej kultúry ponímajúcej ľudské práva prostredníctvom vstievania vedomostí a zručností, ako aj formovaním postojov, ktoré sa zameriavajú na:

- a) zvýšenie rešpektovania ľudských práv a základných slobôd;*
- b) úplný rozvoj osobnosti a ponímanie ľudskej dôstojnosti;*
- c) propagáciu porozumenia, tolerancie, rovnosti šancí a priateľstva medzi národmi, pôvodným obyvateľstvom, vrátane rasových, národnostných, etnických, náboženských a jazykových skupín*
- d) sprostredkovanie možností efektívne sa zúčastňovať na verejnom živote pre každého človeka;*
- e) pokračovanie operácií OSN na mierových misiách.⁶*

Smernica hneď vo svojom úvode zdôraznila, že vzhľadom na skutočnosť, že vládne a mimovládne organizácie, a tiež samotní jednotlivci, hrajú významnú úlohu pri presadzovaní rešpektovania ľudských práv, národné stratégie výchovy k ľudským právam a národné akčné plány by mali byť vytvorené a implementované za účasti všetkých týchto entít.“⁷ Kritériami, na ktorých mali byť národné akčné plány (ďalej len „národné plány“) postavené, sú:

- komplexnosť (z hľadiska obsahu)
- efektívnosť (z hľadiska výchovnovzdelávacích prístupov)
- udržateľnosť (z hľadiska dlhodobej účinnosti)⁸.

⁴ Pozri poznámku č. 1, ods. 5.

⁵ Guidelines for National Plans of Action for Human Rights Education, A/52/469/Add.1 a Add.1/Corr.1. Dokument je dostupný na

[http://www.unhchr.ch/huridocda/huridoca.nsf/\(Symbol\)/A.52.469.Add.1%20and%20Corr.1.En?OpenDocument](http://www.unhchr.ch/huridocda/huridoca.nsf/(Symbol)/A.52.469.Add.1%20and%20Corr.1.En?OpenDocument).

⁶ Tamtiež, ods. 11.

⁷ Tamtiež, ods. 5 predslovu. Interný preklad. Povinnosť vytvoriť národný akčný plán ukladá štátom ods. 4 smernice.

⁸ Tamtiež.

V rámci tvorby a posilňovania programov výchovy a vzdelávania k ľudským právam na štátnej a miestnych úrovniach bola štátom uložená povinnosť zriadiť Národnú komisiu pre výchovu a vzdelávanie k ľudským právam.⁹ Úlohou národnej komisie („komisia“) bolo vo svojej krajine vypracovať národný plán. Kroky, ktoré mali tvorbu národného plánu sprevádzať, vymedzila smernica takto:

- 1) dozorovanie nad vypracovaním základnej štúdie o stave výchovy a vzdelávania k ľudským právam
- 2) formulovanie komplexného národného plánu vrátane schválenia úloh, stratégií, jednotlivých krokov a financovania
- 3) facilitácia implementácie národného plánu
- 4) pravidelné vyhodnocovanie, kontrolovanie a organizovanie následných aktivít programu a výsledkov vyplývajúcich z národného plánu.¹⁰

Komisia mala byť zložená z inštitúcií, organizácií a jednotlivcov, ktoré majú za cieľ vyvíjať činnosť v súlade s cieľmi a zásadami Organizácie spojených národov, vrátane zásad, na ktorých je postavená Dekáda. Členmi komisie mohli byť napríklad štátne organizácie, nezávislé národné inštitúcie pre ľudské práva, mimovládne organizácie, členovia a členky parlamentu, mládežnícke organizácie, minoritné skupiny, predstavitelia a predstaviiteľky justície, reprezentantky a reprezentanti médií, predstaviiteľky a predstavitelia komunit a ďalšie.¹¹

V priebehu trvania Dekády Úrad vysokej komisárky OSN pre ľudské práva monitoroval kroky štátov, ktoré mali smerovať k jej napĺňaniu.

10. decembra 2004 vydalo Valné zhromaždenie OSN rezolúciu¹², ktorou vyhlásilo Svetový program výchovy a vzdelávania k ľudským právam pre roky 2005 a nasl. (dĺžka trvania tohto programu nie je obmedzená pevne stanoveným rokom ukončenia). Cieľom tohoto programu je presadzovať implementáciu výchovy a vzdelávania k ľudským právam vo všetkých sektoroch. Pre roky 2005-2007 bol členskými štátmi OSN prijatý Akčný plán pre výchovu a vzdelávanie k ľudským právam v systémoch základného a stredného školstva na roky 2005 – 2007¹³, ktoré ukladajú ministerstvám školstva a iným aktérom a aktérkam v oblasti

⁹ Tamtiež.

¹⁰ Tamtiež, ods. 23.

¹¹ Tamtiež, ods. 20.

¹² Rezolúcia č. 59/113 z 10. decembra 2004.

¹³ Rezolúciou Valného zhromaždenia OSN č. 59/113 B.

vzdelávania a z radov občianskej spoločnosti, aby efektívne integrovali výchovu a vzdelávanie k ľudským právam do vnútroštátnych systémov školstva. Podobne ako v prípade predchádzajúcej Dekády pre roky 1995-2004, aj tento akčný plán ukladá štátom realizovať úlohy spojené s posilňovaním a podporovaním výchovy a vzdelávania k ľudským právam – tentokrát prioritne v oblasti školstva. Aj v tomto prípade navrhuje Akčný plán členským štátom postupovať v štyroch krokoch, a to:

- 1) Analyzovať súčasnú situáciu v oblasti výchovy a vzdelávania k ľudským právam v systéme školstva
- 2) Stanoviť si priority a vytvoriť národnú implementačnú stratégiu
- 3) Implementovať a monitorovať aktivity (aj s pomocou stanovenia pevných termínov)
- 4) Vyhodnocovať uskutočnené kroky a efektívnosť realizovanej stratégie.

2 Kroky realizované v SR vo vzťahu k implementácii Dekády a Akčného plánu pre roky 2005-2007

V Zhrnutí národných iniciatív uskutočnených v rámci Dekády pre výchovu a vzdelávanie k ľudským právam na roky 1995-2004 uverejnenom na stránke Vysokej komisárky OSN pre ľudské práva¹⁴, v ktorom bol na základe informácií poskytnutých vládami členských štátov OSN zosumarizovaný stav implementácie Dekády v jednotlivých členských krajinách k roku 2003, sa vo vzťahu k Slovenskej republike uvádza:

SR predložila prehľad výchovy a vzdelávania k ľudským právam na školách, na úrovni vysokých škôl a pre ozbrojené sily a príslušníkov a príslušníčky polície. Čo sa týka formálneho vzdelávania, medzi aktivity, ktoré sa uskutočnili v poslednom čase, možno zaradiť Olympiádu ľudských práv pre stredné školy, tvorbu/úpravu metodických príručiek pre učiteľov a učiteľky (ako napríklad Prvé kroky, príručka vytvorená Amnesty International a schválená ministerstvom školstva), organizovanie seminárov pre metodikov a metodičky a učiteľov a učiteľky občianskej náuky a tréningové kurzy pre učiteľov a učiteľky organizované Katedrou ľudských práv Univerzity Komenského v Bratislave.

¹⁴ Summary of national initiatives undertaken within the Decade for Human Rights Education (1995-2004). Dokument je dostupný na: <http://www.unhchr.ch/html/menu6/1/initiatives.htm>.

Neexistuje národná komisia, avšak vzniká plán vytvoriť takúto komisiu hneď potom, ako sa ukončí proces reformy riadiaceho orgánu Slovenského národného strediska pre ľudské práva.

Ministerstvo školstva od volieb na jeseň roku 1998 neustále stupňuje svoje úsilie v tejto oblasti. Predtým bola v oblasti výchovy a vzdelávania k ľudským právam hlavná časť práce realizovaná mimovládnyimi organizáciami.

V Slovenskej republike nebol vytvorený akčný plán. Príslušnou verejnou inštitúciou pre výchovu a vzdelávanie k ľudským právam je Ministerstvo školstva Slovenskej republiky. Ministerstvo sa domnieva, že výchova a vzdelávanie k ľudským právam sú dobre integrované do vzdelávacieho systému na všetkých úrovniach.

Posledná informácia obdržaná: 20.7.2000

(Celý text vyplneného dotazníka, ktorý Úradu Vysokej komisárky OSN pre ľudské práva 20. júla 2000 predložila Sekcia ľudských práv a menšín Úradu vlády SR, je prílohou tejto štúdie na CD ROM).

V marci 2004 predložila vláda SR Úradu Vysokej komisárky OSN pre ľudské práva ďalšiu správu o implementácii Dekády v Slovenskej republike (táto správa predstavuje prílohu tejto štúdie na CD ROM), na základe ktorej možno usúdiť, že v rokoch 2000-2003 došlo v SR v oblasti výchovy a vzdelávania k ľudským právam k určitému pozitívnemu posunu. Sekcia ľudských práv a menšín Úradu vlády SR, ktorá dokument predložila, vyzdvihla význam dvoch strategických vnútroštátnych dokumentov, ktoré sa dotýkali aj výchovy a vzdelávania k ľudským právam – Akčného plánu predchádzania všetkým formám diskriminácie, rasizmu, xenofóbie, antisemitizmu a ostatným prejavom intolerancie na roky 2000 – 2001 a dokumentu s rovnakým názvom prijatého na roky 2002 – 2003¹⁵. Akčné plány sa podľa správy úradu vlády sústredili na „systematickú implementáciu výchovy a vzdelávania k ľudským právam na všetkých úrovniach vzdelávacieho systému, na systematické a pravidelné vzdelávanie hlavných profesných skupín (polícia, učiteľky a učitelia, sudkyne a sudcovia, príslušníčky a príslušníci Zboru väzenskej a justičnej stráže, sociálne pracovníčky a pracovníci atď.) a na programy na zvyšovanie povedomia verejnosti.“¹⁶ Úrad vlády vo svojej správe avizoval aj prijatie obdobného strategického dokumentu na roky 2004-2005, ktorý bol neskôr prijatý

¹⁵ Obidva dokumenty, ako aj správy o ich priebežnom plnení a ich vyhodnotenie, je možné nájsť na stránke <http://www-8.mensiny.vlada.gov.sk/index.php?ID=488>.

¹⁶ Strana 2 dokumentu.

(podobne ako Akčný plán na obdobie rokov 2006-2008).¹⁷ Vláda v tejto správe tiež pripomenula svoj podiel na príprave a schválení Národného akčného plánu pre práva dieťaťa ako nástroja, ktorý do určitej miery mohol prispieť k uplatňovaniu niektorých ľudských práv v školskom prostredí.

Na regionálnej úrovni vláda uviedla niekoľko projektov, realizovaných v rokoch 2000-2003, s prvkami výchovy/vzdelávania k ľudským právam (1 prípadová štúdia v rámci projektu „Prevencia rasových konfliktov v strednej Európe“, seminár „Rómovia v strednej Európe“, panelová diskusia o ľudských právach v Policajnom zbore v súvislosti s totalitným režimom). Podľa všetkého však nešlo o dlhodobé aktivity strategického a koncepčného charakteru.

Vláda vo svojej správe z roku 2003 uviedla aj niekoľko aktivít realizovaných na medzinárodnej úrovni.

Významnejšími medzníkmi vo vzťahu k efektívnejšej implementácii Dekády pre výchovu a vzdelávania k ľudským právam na roky 1995-2004 a Akčného plánu pre výchovu a vzdelávanie k ľudským právam v systémoch základného a stredného školstva na roky 2005 – 2007 boli až roky 2005 a 2006, počas ktorých došlo k dvom povšimnutiahodným udalostiam. Vo februári 2005 bol ministerstvom školstva schválený Národný plán výchovy k ľudským právam na roky 2005-2014, ktorý nadväzuje na požiadavky Dekády výchovy a vzdelávania k ľudským právam na obdobie rokov 1995-2014. Tento plán¹⁸ navrhuje koncepčné a legislatívne kroky pre realizáciu výchovy k ľudským právam v rezorte školstva. Stanovuje úlohy pre jednotlivé oblasti riešenia a na ich plnenie zaväzuje konkrétne subjekty. Zaoberá sa tiež výchovou k ľudským právam prostredníctvom učebníc a vzdelávacích médií, vzdelávaním pedagogických zamestnancov a zamestnankýň, zapojením žiakov a žiačok školy do aktivít v oblasti výchovy k ľudským právam v mimovyučovacom čase, národnostným školstvom, migrantmi/kami a žiadateľmi/kami o azyl, ako aj podrobným plánom na realizáciu tohto dokumentu v roku 2005 s pokračovaním v roku 2006. Za realizáciu národného plánu zodpovedá ministerstvo školstva. Gestorom je Štátny pedagogický ústav, ktorý je zároveň koordinátorom plnenia navrhovaných úloh realizovaných v spolupráci s ďalšími subjektami (metodické centrá, mimovládne organizácie, Štátna školská inšpekcia, Ústav informácií a prognóz školstva a ďalšie).

¹⁷ Znenie týchto akčných plánov, ako aj ďalšie relevantné dokumenty pozri na stránke <http://www-8.mensiny.vlada.gov.sk/index.php?ID=511>.

¹⁸ Národný plán možno spolu s prílohami nájsť na webovej stránke ministerstva školstva (www.employment.gov.sk, v časti Koncepcie a projekty).

Prijatiu Národného plánu predchádzala analýza pod názvom „Súčasný stav uplatňovania ľudských práv v rezorte školstva“, ktorá tvorí prílohu tohto dokumentu. Prílohami Národného plánu sú ďalej „Všeobecne záväzné právne predpisy v oblasti ľudských práv v Slovenskej republike“ a „Efektívny monitorovací a hodnotiaci systém rozsahu a kvality výučby k ľudským právam“ (spomínané dokumenty sú prílohou tejto štúdie na CD ROM). Hoci Národný plán výchovy k ľudským právam sa formálne neodvoláva na požiadavky Akčného plánu pre výchovu a vzdelávanie k ľudským právam v systémoch základného a stredného školstva na roky 2005–2007, v jeho texte možno nájsť prvky, ktoré korešpondujú s požiadavkami tohto programového dokumentu.

Ďalším krokom, potenciálne smerujúcim k efektívnejšiemu napĺňaniu požiadaviek Dekády 1995-2004, a prípadne aj Svetového program výchovy a vzdelávania k ľudským právam pre roky 2005 a nasl., bolo vytvorenie Národnej komisie pre výchovu k ľudským právam (ďalej len „komisia“, ktorá bola zriadená 3. januára 2006 pri Slovenskom národnom stredisku pre ľudské práva na obdobie rokov 2005-2014.

3 Národná komisia pre výchovu k ľudským právam a metodológia tvorby Základnej štúdie o stave výchovy a vzdelávania k ľudským právam

Podľa svojho štatútu vydaného Výkonnou riaditeľkou Slovenského národného strediska pre ľudské práva¹⁹ je komisia odborný nezávislý orgán pre oblasť výchovy k ľudským právam v Slovenskej republike, pôsobiaci v oblasti tvorby a koordinácie Národného plánu výchovy k ľudským právam (ďalej „národný plán“). V rámci tvorby národného plánu komisia zodpovedá najmä za tieto úlohy:

- a) gescia nad vypracovaním základnej štúdie o stave výchovy a vzdelávania k ľudským právam v Slovenskej republike,
- b) stanovovania cieľov, priorít, stratégií, harmonogramu programov, opatrení, hodnotenia a zdrojov financovania,
- c) koordinácia realizácie národného plánu

¹⁹ Štatút komisie je prílohou tejto štúdie na CD ROM.

- d) pravidelné vyhodnocovanie a kontrola implementácie národného plánu, pravidelná revízia, prehodnotenie, obsahová úprava a zmena aktivít národného plánu.²⁰

Podľa štatútu komisia pri zabezpečovaní plnení týchto úloh spolupracuje so štátnymi orgánmi, orgánmi územnej samosprávy, orgánmi záujmovej samosprávy, inými verejnými inštitúciami a mimovládnyimi organizáciami pôsobiacimi v oblasti ľudských práv.²¹

V komisii sú ako stáli členovia zastúpené tieto osoby/orgány/inštitúcie (každý z uvedených subjektov je v komisii zastúpený jednou osobou):

- a) Podpredseda vlády SR pre európske záležitosti, ľudské práva a menšiny,
- b) Minister školstva SR,
- c) Ministerka práce, sociálnych vecí a rodiny SR,
- d) Minister spravodlivosti SR,
- e) Minister vnútra SR,
- f) Minister zahraničných vecí SR,
- g) Štátny pedagogický ústav v Bratislave,
- h) Metodicko-pedagogické centrum v Prešove,
- i) Ekumenická rada cirkví,
- j) občianske združenie Občan a demokracia,
- k) Nadácia Milana Šimečku,
- l) občianske združenie Nová cesta,
- m) občianske združenie Orava pre demokraciu vo vzdelávaní,
- n) mimovládna organizácia Partners for Democratic Change Slovakia (PDCS),
- o) Platforma mimovládnych rozvojových organizácií (MVRO),
- p) Univerzita Komenského v Bratislave, katedra výchovy k ľudským právam UNESCO.

Na svojom prvom zasadnutí dňa 15. marca 2006 sa členovia a členky komisie jednohlasne zhodli, že vytvoria pracovnú skupinu, ktorá do 30. mája 2006 vypracuje metodiku tvorby Základnej štúdie o stave výchovy a vzdelávania k ľudským právam v Slovenskej republike.

²⁰ Čl. 3 ods. 1 štatútu komisie.

²¹ Tamtiež, čl. 3 ods. 2.

Za členov tejto pracovnej skupiny zvolila M. Kusého, J. Kviečinskú, Š. Pufflerovú, Z. Janasovú a M. Deckerovú.

Na svojom stretnutí dňa 13. júna 2006 sa pracovná skupina zhodla na tom, že je potrebné pripraviť analýzu vzdelávania k ľudským právam za posledných 15 rokov ako východisko pre prípravu národného plánu. Metódou, pomocou ktorej sa táto analýza mala vypracovať, bol zber odpovedí na cielené otázky zamerané na informácie o vzdelávacích programoch dlhodobého charakteru, ktoré mali byť získané od inštitúcií a osôb, ktoré realizujú alebo by mali realizovať politiky, programy a aktivity v oblasti výchovy a vzdelávania k ľudským právam alebo od inštitúcií a osôb, ktoré disponujú informáciami o takýchto politikách, programoch a aktivitách.

Otázky zostavili spracovateľky tejto Základnej štúdie, pričom cieľom bolo zistiť, aký je súčasný stav výchovy a vzdelávania k ľudským právam (s potenciálom na zmenu vo vedomí o ľudských právach), aké dlhodobé programy sa realizovali v oblastiach pôsobenia jednotlivých rezortov a do akej miery sa podarilo uskutočniť systémové zmeny (implementovať dlhodobé programy výchovy a vzdelávania k ľudským právam do systému celoživotného vzdelávania). Položenými otázkami (rovnaké otázky boli položené verejným inštitúciám, ako aj mimovládny organizáciám) sa bližšie sledoval charakter ich programov a iných aktivít z hľadiska:

- tematického zamerania
- spôsobov realizácie a metodológie
- cieľových skupín, ktoré oslovovali
- dlhodobosti
- intenzity
- koncepcnosti a systematickosti (vo verejných inštitúciách aj z pohľadu korešpondujúceho legislatívneho zakotvenia)
- dosahu na cieľové skupiny a možnosti ďalšej multiplikácie
- inštitucionálneho, organizačného, personálneho a finančného zabezpečenia
- udržateľnosti
- prepojenia so vzdelávaním a výchovou k ľudským právam v rámci iných inštitúcií
- produktov, ktoré boli ich výsledkom
- výsledkov a úspešnosti.

Oslovené inštitúcie boli tiež vyzvané k stručnému opísaniu svojich plánov v oblasti výchovy a vzdelávania k ľudským právam do budúcnosti, ako aj k identifikovaniu svojich problémov a potrieb v tejto oblasti.

Tu sú konkrétne otázky, na ktoré mali oslovené inštitúcie odpovedať:

1. **Aké programy v oblasti výchovy a vzdelávania k ľudským právam vaša inštitúcia realizovala** v priebehu posledných 15 rokov?
2. **Do akej miery išlo o dlhodobé programy?** (Uveďte počet týchto programov a ich trvanie – ak sa dá, uveďte čo najpresnejšie počet školení / počet hodín jednotlivého školenia /počet vyškolených).
3. **Aký rozsah majú / mali tieto programy z hľadiska ich hodinovej dotácie, počtu recipientov /iek** (priamych aj nepriamych)? Inými slovami, koľko sa priemerne vzdelával/a jeden/a recipient/ka? Uveďte prípadne aj percento vašich zamestnancov/klientov, ktorí nimi prešli.
4. **Akých ľudskoprávných tém sa tieto programy / aktivity týkali?** Rámcovo načrtnite, akú potrebu súvisiacu s praxou vašej inštitúcie mali pomôcť naplňať, prípadne aký problém mali riešiť. Popíšte stručne ich obsah.
5. **Aké produkty vznikli na účely vzdelávania v rámci týchto programov?** Kto sa podieľal na ich tvorbe? Čo bolo konečným cieľom / účelom použitia týchto produktov? Boli to publikácie, CD, videofilmy, alebo iné vzdelávacie pomôcky? Alebo išlo o príručky, ktoré mohli iní vzdelávatelia ďalej používať vo svojej práci s inými cieľovými skupinami či o letáky, ktoré boli distribuované širšej verejnosti alebo séria prednášok na školách, či webstránka? (Je potrebné fyzicky priložiť akékoľvek materiály, ktoré vznikli pre potreby výchovy a vzdelávania k ľudským právam - v tlačenej alebo elektronickej podobe, alebo aspoň doplniť adresu relevantnej webstránky)
6. **Akí školitelia / -ky pripravovali a viedli vzdelávacie aktivity** v rámci vyššie popísaných programov (interní / externí, uveďte konkrétne: meno a priezvisko, expertízu, skúsenosti, prípadne uveďte s akými verejnými a/alebo súkromnými inštitúciami spolupracovali)?

7. **Na aké cieľové skupiny boli zamerané vzdelávacie aktivity** v rámci vyššie popísaných programov (prostredie / profesia, popíšte ich zloženie z hľadiska veku, pohlavia, vzdelania, príslušnosti k menšinám...)?
8. **Mali tieto cieľové skupiny možnosť ďalej šíriť získané vedomosti a zručnosti?** Ak áno, ako (napr. nadväzovali na vaše programy nejaké osobitné programy/aktivity realizované vašimi pôvodnými cieľovými skupinami)? Ak nie, prečo /v čom bol problém?
9. **Aký bol (prevládajúci) spôsob osvojovania si poznatkov / zručností** (prednášky, tréningové kurzy, workshopy, konferencie)?
10. **Boli vaše aktivity vyhodnocované? Ak áno, akým spôsobom** (interným alebo externým)? Aké boli výsledky tohto vyhodnocovania?
11. **Máte spätnú väzbu /ohlasy od vašich cieľových skupín** na aktivity realizované v rámci vašich programov zameraných na výchovu a vzdelávanie k ľudským právam? Ak áno, popíšte stručne aké?
12. **Aké bolo / je rozpočtové krytie vašich programov / aktivít?** Skúste rádovo odhadnúť sumu vynaložených prostriedkov a pomenujte zdroje, z ktorých sa aktivity financovali (verejné / súkromné, prípadne pomer).
13. **Akým spôsobom boli /sú vaše vzdelávacie programy / aktivity inštitucionálne zabezpečené** (sú vytvorené oddelenia, resp. určené osoby, ktoré to majú v náplni práce, existujú relevantné predpisy v rámci vášho rezortu - či už všeobecne záväzné alebo interné) a personálne zabezpečené (koľko ľudí, s akou expertízou a kapacitou sa tomuto u vás venuje)?
14. **Považujete prístup výchovy a vzdelávania k ľudským právam vo vašej inštitúcii za systematický?** Ak áno, do akej miery? Ak nie, v čom vidíte príčinu tohto stavu?
15. **Čo plánujete v najbližšej budúcnosti?**
16. **Čo pre vás pri výchove a vzdelávaní k ľudským právam predstavuje najväčšie prekážky** (napr. personálne, inštitucionálne, finančné, problémy pri písaní projektov, rozpočtové obmedzenia atď.)?
17. **Čo (okrem finančných zdrojov) by ste potrebovali, aby ste mohli programy výchovy a vzdelávania k ľudským právam robiť efektívne?**

Oslovené inštitúcie boli vyzvané k tomu, aby na položené otázky odpovedali výstižne a stručne a aby vo svojich odpovediach zachovali štruktúru - kvôli čo najlepšej možnosti spracovania a následného objektívneho vyhodnotenia.

Za účelom zabezpečenia komplexnosti spracovávaných dát boli oslovené inštitúcie zároveň požiadané o vyplnenie tabuľky, v ktorej mali uviesť prehľad uskutočnených programov/aktivít v oblasti výchovy a vzdelávania k ľudským právam v nasledovnej štruktúre:

- 1) Názov programu / aktivity
- 2) Charakteristika programu /aktivity (ciele, spôsob realizácie)
- 3) Čas realizácie (rok/roky realizácie, príp. celková dĺžka realizácie)
- 4) Spolupracujúca verejná inštitúcia (vrátane mien spolupracujúcich osôb)
- 5) Spolupracujúca mimovládna organizácia (vrátane mien spolupracujúcich osôb).

Vo formulári tabuľky boli oslovené inštitúcie zároveň požiadané, aby uviedli názvy a kontakty ďalších inštitúcií, o ktorých vedia, že realizujú dlhodobé programy v oblasti vzdelávania a výchovy k ľudským právam (cieľom bolo identifikovať čo najväčšie množstvo inštitúcií aktívnych v oblasti výchovy a vzdelávania k ľudským právam).

4 Analýza získaných dát

4.1 Proces zberu dát

Pre analýzu stavu výchovy a vzdelávania k ľudským právam v Slovenskej republike bolo veľmi dôležité získať ucelený prehľad. Doposiaľ prevládal viac-menej „rezortný“ prístup, čo implikovalo, že pri posudzovaní situácie išlo len o zúžený pohľad na vec alebo iba o výsek reality vytrhnutý z celkového kontextu. Hoci sa v tejto oblasti za posledných 15 rokov realizovalo množstvo výchovno-vzdelávacích aktivít, chýba ich prehľad, vyhodnotenie účinnosti a úspešnosti. Takýto krok je nevyhnutným predpokladom pre sformulovanie plánu na ďalšie obdobie a koordináciu úsilia zainteresovaných inštitúcií vo všetkých rezortoch, kde je potrebné zaoberať sa výchovou a vzdelávaním k ľudským právam.

Doposiaľ prevládala tendencia zužovať výchovné pôsobenie v tejto oblasti na rezort školstva. Je to zároveň jediný rezort, kde bol v roku 2005 schválený Národný plán výchovy k ľudským

právam. Veľké pole pôsobnosti a opodstatnenosť však majú takéto aktivity aj v rezortoch spravodlivosti, vnútra, zdravotníctva, práce, sociálnych vecí a rodiny, kultúry, v územnej samospráve, vo verejnoprávnych médiách, ale aj v prostrediach, kde pôsobia mimovládne organizácie. Práve spolupráca mimovládnych organizácií so štátnymi a verejnými inštitúciami doposiaľ napomáhala pozitívnym zmenám vo výchove a vzdelávaní k ľudským právam a je zrejmé, že aj do budúcnosti je jedným z hlavných predpokladov progresívnych trendov v tejto oblasti.

Cieľom snaženia komisie (a teda aj spracovateľiek) bolo získať prehľad o situácii vo výchove a vzdelávaní k ľudským právam v Slovenskej republike, čo najpresnejšie popísať doterajší vývoj a súčasný stav, poskytnúť túto informáciu verejnosti a na jej základe zostaviť plán na ďalšie obdobie. Členovia a členky pracovnej skupiny pre tvorbu základnej štúdie vyjadrili obavu, či sa nájdu v oslovených inštitúciách a organizáciách ľudia, ktorí si napriek svojmu pracovnému zaťaženiu nájdu čas aj na úlohu „navyše“ a na komunikáciu, ktorá v tomto smere dodnes chýbala. Práve pre nedostatok efektívnej komunikácie však vieme tak málo o tom, čo sa v tejto oblasti dialo a deje. Zároveň sa vynorila pochybnosť, či budú oslovení tí „správni“ ľudia a či nenarazíme pri zbere dát na slabú „inštitucionálnu pamäť“.

Spracovateľky Základnej štúdie pripravili návrh zoznamu verejných inštitúcií a mimovládnych organizácií, ktoré mali byť oslovené v rámci zberu dát. K návrhu sa mohli vyjadriť všetci členovia a členky pracovnej skupiny, rovnako ako k formuláciám zadaných otázok a k formátu tabuľky určenej na štruktúrované získavanie údajov (zadané otázky a štruktúru tabuľky pozri vyššie). K doplneniu zoznamu oslovených významne pomohla pani Jana Kviečinská, generálna riaditeľka Sekcie ľudských práv a menšín Úradu vlády SR. Ďalší/ie členovia/ky pracovnej skupiny nemali ani k jednému z predložených návrhov žiadne pripomienky ani návrhy.

V úzkej spolupráci s tajomníčkou komisie pani Beatou Dúczovou, ktorú určilo Slovenské národné stredisko pre ľudské práva, sa v polovici júna 2006 začal proces zberu dát pre Základnú štúdiu. V prvom kole boli všetky verejné inštitúcie a mimovládne organizácie oslovené telefonicky a listom prostredníctvom elektornickej pošty s prosbou o pomoc pri mapovaní vývoja a súčasného stavu vzdelávania a výchovy k ľudským právam v Slovenskej republike za posledných pätnásť rokov. Tajomníčka komisie sa snažila vyhľadať v inštitúciách a organizáciách zodpovedné osoby, aby zabezpečila, že informácia nezanikne v množstve inej agendy.

V liste osloveným, ktorý naformulovali spracovateľky štúdie, boli vysvetlené dôvody tvorby tohto materiálu a základné princípy zberu dát. Oslovení/é dostali informáciu, že analýza, spracovaná na základe získaných dát, bude publikovaná a bude slúžiť ako podklad pre vypracovanie národnej koncepcie výchovy k ľudským právam a jej súčasťou bude zároveň stratégia i metodika výchovy a vzdelávania k ľudským právam, ktorú pripraví pracovná skupina komisie. Boli oboznámení/é s procesom vzniku komisie a so skutočnosťou, že bola zriadená pri Slovenskom národnom stredisku pre ľudské práva v roku 2006, teda až v rámci druhej Dekády výchovy k ľudským právam vyhlásenej OSN na obdobie rokov 2005 - 2014. Zároveň bolo v liste zdôraznené, že jednou z prvých dôležitých činností komisie je vypracovať Základnú štúdiu o stave výchovy a vzdelávania k ľudským právam v Slovenskej republike.

Osloveným boli okrem listu poslané tabuľka a zadanie so sadou otázok (pozri vyššie), v ktorých sa spracovateľky - sledujúc tak rozhodnutie pracovnej skupiny Komisie - cielene zamerali prevažne na dlhodobé vzdelávacie programy či aktivity, ktoré verejné inštitúcie alebo mimovládne organizácie vykonávali či vykonávajú. Spracovateľky sústredili pozornosť oslovených na otázky v zadaní, ktorými chceli čo najviac zúžiť mapovanú problematiku, pričom – ako bolo z otázok zrejmé - ich zaujímal názor i postoj opýtaných. Naopak, informácie, ktoré sme potrebovali získať prostredníctvom tabuľky, mali byť faktografické a čo najstručnejšie.

Keďže otázok bolo pomerne veľa, oslovení/é boli povzbudení/é uviesť aj skutočnosť, že na niektoré otázky nevedia alebo nemajú čo odpovedať. Aj táto informácia mohla byť pre spracovateľky štúdie veľmi cenná. Oslovení/é boli vyzvaní/é, aby na otázky odpovedali konkrétne a popisovali podrobne len aktivity, ktoré sú relevantné. Boli požiadaní/é, aby priložili akékoľvek vzdelávacie materiály (publikácie, príručky, videokazety, CD) alebo aspoň poskytli informácie, kde by sa tieto materiály dali získať. Boli upozornení/é, že ak základné dáta uviedli v tabuľke, stačí na ne v odpovediach na otázky zadania iba poukázať.

Vyplnenú tabuľku a odpovede na otázky v zadaní, prípadne priložené vzdelávacie materiály, mali oslovení/é zaslať na adresu Strediska v prvom kole do 15. júla 2006. Pretože do tohoto termínu zareagovalo len veľmi málo respondentov a respondentiek a prázdninové obdobie bolo „v plnom prúde“, bol termín uzávierky druhého kola zberu dát určený na 4. septembra 2006. Napriek sústredenej snahe tajomníčky komisie sa však ani v tomto kole nepodarilo získať aspoň uspokojivé množstvo reakcií.

Ozvali sa viaceré verejné inštitúcie, mnohé mimovládne organizácie prisľúbili poslať vyplnené tabuľky i zadania. V skutočnosti však odoslali svoje odpovede či materiály len máloktoré z oslovených organizácií - a to napriek opakovaným telefonickým či emailovým urgenciám tajomníčky komisie. Koncom septembra sme rezignovali na možnosť, že budeme môcť zber dát ukončiť do polovice októbra 2006. Boli sme rady, že sme vôbec niečo dostali.

Na 2. zasadnutí Národnej komisie referovala jej tajomníčka o predĺžení zberu dát. Ako definitívny termín jeho ukončenia bol stanovený 20. november 2006, čím spracovateľkám ostalo len veľmi málo času na analýzu získaných dát.

Ako vidno v tabuľke, ktorá je prílohou A Základnej štúdie, bolo oslovených 27 inštitúcií verejného sektora a 35 mimovládnych organizácií. Inštitúcie rezortu školstva neboli v procese získavania dát pre nás prioritou, snažili sme sa iba zdokumentovať, ako plnia Národný plán výchovy a vzdelávania k ľudským právam v rezorte školstva.

Odpovede nám prišli od 25 verejných inštitúcií, pričom 6 z nich doručilo svoje odpovede na otázky zadania aj vyplnenú tabuľku s faktografickým popisom aktivít. Ďalších 5 dodalo len samotnú vyplnenú tabuľku a dve poslali iba materiál, ktorý sa vzťahoval na otázky zo zadania, ale priamo na ne neodpovedal. Vôbec neodpovedalo 12 inštitúcií. Vzdelávací materiál dala k dispozícii len 1 inštitúcia. Nevyskytli sa inštitúcie, ktoré by sa nevyjadrili z dôvodu, že nerobia dlhodobé programy.

Mimovládne organizácie sa ozvali v počte 33, pričom 7 ich poslalo vyplnené oboje – zadanie i tabuľku – a 10 poslalo vyplnenú len samotnú tabuľku. Ďalších 5 inštitúcií sa vyjadrilo, že nerobia dlhodobé programy, preto neposlali odpovede, a 11 organizácií neodpovedalo vôbec. Vzdelávacie materiály sme dostali od 1 organizácie, viacero ďalších nás odkázalo na svoje webstránky, kde skutočne mali sprístupnené podrobnejšie informácie.

4.2 Dlhodobé programy vo verejných inštitúciách

Z verejných inštitúcií má vo svojich vzdelávacích programoch dlhodobo zakomponované vzdelávanie o ľudských právach najmä Ministerstvo spravodlivosti SR. Zameriava sa na sudcov a sudkyne, prokurátorov a prokurátorky a justičných čakatel'ov a čakatel'ky. V tomto rezorte je i ďalšia inštitúcia s podobnými cieľovými skupinami - Justičná akadémia -, ktorá je však pomerne nová, takže nie je adekvátne hodnotiť jej programy z hľadiska dlhodobosti.

U oboch však jednoznačne prevláda prednášková a seminárová forma vzdelávania, chýbajú interaktívne a participatívne prvky. V tabuľkách sa neobjavila ani spolupráca s mimovládnyimi organizáciami, hoci existuje (Via Iuris – bývalé Centrum pre podporu miestneho aktivizmu, Občan a demokracia, a i.). Zdá sa, že šetrenie zdrojmi, a tým aj prevažujúce lektorské zaangažovanie ľudí z rezortu, nepridáva na pestrości tém a inovatívnych foriem vzdelávania ani v jednej z vyššie uvedených inštitúcií. V tomto rezorte nám veľmi chýbali správy zo Zboru väzenskej a justičnej stráže, čo je na škodu veci, pretože z materiálov mimovládnych organizácii sme sa dozvedeli, že práve tam sa uskutočňujú dlhodobé programy nesúce známky potenciálu nielen na zmeny, ale aj elementy systémového prístupu. Túto spoluprácu, spoločné projekty s mimovládnyimi organizáciami a ich efekty bude potrebné cielene preskúmať a podrobnejšie popísať.

Z poskytnutých údajov Ministerstva obrany SR sa dá vyčítať, že je tu aspoň snaha o koncepčný a systémový prístup, a to hlavne v rezortných inštitúciách vyššieho vzdelávania. Ľudské práva sú súčasťou kurikul. Z dostupných dát nie je celkom zrejmé, akú váhu (hodinovú dotáciu) má táto téma v porovnaní s inými. Naopak dá sa celkom jednoznačne vyvodit', že Akadémia ozbrojených síl generála Milana Rastislava Štefánika uplatňuje vo vzdelávaní k ľudským právam intenzívnejší interaktívny a participatívny prístup než Národná akadémia obrany maršala Andreja Hadíka. Oceňujú to aj jej študenti a študentky. Prihliadnuc na citované vzdelávacie materiály to však vyzerá tak, že v tejto oblasti ešte mnohé chýba - čo by sa dalo pomerne rýchlo zlepšiť spoluprácou s niektorými inými inštitúciami alebo mimovládnyimi organizáciami. Ministerstvo je súčasne jedinou verejnou inštitúciou, ktorá poskytla aj konkrétny vzdelávací materiál vypracovaný vo vlastnej réžii a pre vlastnú potrebu na tému predchádzanie všetkým formám diskriminácie, rasizmu, xenofóbie, antisemitizmu a ostatným prejavom intolerancie (v ozbrojených silách SR).

Ľudské práva sú integrálnou súčasťou výuky na Strednej odbornej škole Policajného zboru v Pezinku i v Košiciach. Vyučujú sa prednáškovou aj interaktívnou a participatívnou formou v rámci predmetov právo, etika policajnej práce a poriadková služba, pričom sú používané špecializované publikácie ("Polícia a ľudské práva"), ale i texty základných ľudsko-právnych dokumentov (Európsky dohovor o ľudských právach, Listina základných práv a slobôd). Obe školy vstúpili aj do spolupráce občianskym združením Občan a demokracia. Používajú ním pripravené metodické príručky i ďalšie zdrojové publikácie o ľudských právach a ich učitelia a učiteľky absovovali viacero tréningov v rámci projektov združenia.

Ľudskoprávne vzdelávanie má systematický charakter aj na Akadémii Policajného zboru v Bratislave v rámci predmetu Polícia a ľudské práva. Je to štátna vysoká škola zabezpečujúca vzdelávanie a výchovu najmä príslušníkov a príslušníčok Policajného zboru, ale i ďalších bezpečnostných služieb.

Inštitúcie rezortu školstva nebudeme v tejto analýze zvlášť uvádzať, iba priložíme od nich získané dáta – skôr ako dokumentačný materiál o tom, ako si plnia svoje úlohy vytýčené Národným plánom výchovy a vzdelávania k ľudským právam, ktorý v tomto rezorte existuje od roku 2005. Ďalšie inštitúcie, od ktorých máme vyplnené tabuľky alebo aspoň čiastočne zodpovedané otázky zadania, nerealizujú dlhodobé programy vzdelávania k ľudským právam, preto ich v tomto rozbere neuvádzame.

Viac sa sústredíme na dve ďalšie inštitúcie, ktoré, naopak, majú predmet nášho skúmania priamo v náplni práce. Podľa toho, ako Kancelária verejného ochrancu práv SR popísala (veľmi podrobne) svoje vzdelávacie a výchovné aktivity smerom k verejnosti, sa zdá, že sa prístup k stanoveniu priorít verejného ochrancu práv (ďalej len VOP) výrazne zmenil k lepšiemu. Vidno to aj na priaznivých výsledkoch v štatistike prípadov, keď sa ľudia obracajú na VOP vo veci, ktorá nespadá do jeho pôsobnosti. Podľa Kancelárie VOP práve dôraz na kvalitnú a efektívnu stratégiu komunikácie s verejnosťou, systematická práca s médiami a presunutie ťažiska práce VOP do tejto oblasti pomáha zefektívniť aj ostatné činnosti - teda tie, ktoré majú občanom pomáhať. Zároveň sa tak zvyšuje ich právne vedomie. V tomto smere by sa veľmi zišlo urobiť reprezentatívny prieskum verejnej mienky, pretože pozitívne sebahodnotenie nie je dostatočným indikátorom progresu. Keďže sme z Kancelárie dostali iba list popisujúci niektoré mediálne aktivity VOP a nemáme ani tabuľku s faktografickými údajmi potvrdzujúcimi popísané, ani odpovede na otázky z nášho zadania, považujeme podklady na hodnotenie stavu za nedostačujúce. Navyše sme nedostali žiadny z propagačných materiálov, ktoré by nám pomohli aspoň zhruba si urobiť obraz, aké prostriedky Kancelária VOP v komunikácii s verejnosťou používa.

Slovenské národné stredisko pôsobilo v oblasti výchovy a vzdelávania takmer počas celého hodnoteného obdobia a táto činnosť mu vyplýva priamo zo zákona, na základe ktorého bolo zriadené. V porovnaní s inými inštitúciami má na tento účel k dispozícii aj relatívne najväčšie finančné prostriedky. Práve problémy s netransparentným hospodárením a neplnením si povinností uložených mu zákonom boli dôvodom novelizácie tohto zákona i následných zmien v konštituovaní jeho správnej rady. I keď najhoršie prešľapy má Stredisko už za sebou, stále nemá jasne zadefinovaný svoj strategický plán v oblasti výchovy a vzdelávania

k ľudským právam. Podľa údajov, ktoré Stredisko poskytlo, sú síce aktivity veľmi pestré a sú zacielené na rôznorodé cieľové skupiny, chýba však jasná koncepcia výchovy a vzdelávania k ľudským právam - aj z hľadiska obsahu, aj z hľadiska metodológie. Tiež je zrejmé, že Stredisko sa vo vzdelávaní zameriava viac na kvantitu (boli preškolené stovky sudcov a sudkýň, policajtov a policajtiiek, prokurátorov a prokurátoriek, starostov a starostiek a i.), no nie je zrejmé, s akou hodinovou dotáciou, či bolo vzdelávanie cyklické, aké materiály boli použité, aké témy sú spracované. Mnohé – najmä tie čerstvejšie - materiály vydané Strediskom (napr. týkajúce sa zásady rovnakého zaobchádzania) sú spracovateľkám známe. Je však možné, že existujú aj publikácie k iným relevantným témam vydané Strediskom. V tomto smere si údaje dodané Strediskom budú vyžadovať doplnenie. Zoznam publikácií vydaných inými subjektami, ktoré sú zhromaždené v knižnici Strediska, je prílohou D Základnej štúdie, pretože jednou z požiadaviek zadania pracovnej skupiny bolo poskytnúť informácie o existujúcich materiáloch.

Ani jedna z verejných inštitúcií neodpovedala na otázku zo zadania o tom, akým spôsobom sú jej programy celoživotného vzdelávania zabezpečené inštitucionálne, čo znamená nielen vytváraním oddelení, resp. určovaním zodpovedných osôb, ale aj existenciou relevantných predpisov v rámci rezortu - či už všeobecne záväzných alebo interných. V tomto smere sú vo verejných inštitúciách v oblasti výchovy a vzdelávania k ľudským právam na Slovensku veľké rezervy. Na ich riadiacej úrovni očividne absentuje uvedomenie si tohto problému a neraz i znalosť vlastných povinností vyplývajúcich zo zákona.

Podrobnejšie informácie o stave vzdelávania a výchovy k ľudským právam v jednotlivých verejných inštitúciách spracované z odpovedí na otázky zadania pracovnej skupiny možno nájsť v prílohe B tejto štúdie. Faktografické údaje v tabuľkách sú k dispozícii v prílohe C.

4.3 Dlhodobé programy mimovládnych organizácií

Pri podrobnejšom skúmaní údajov získaných od mimovládnych organizácií prostredníctvom faktografických údajov o ich činnosti a nimi realizovaných projektoch vychádza najavo, že práve „tretí sektor“ robí dlhodobé a inovatívne vzdelávacie programy. Mnohé z nich sú pritom nasmerované do inštitúcií verejného sektora. Takými sú projekty Asociácie organizácií zdravotne postihnutých občanov SR, Záujmového združenia Aspekt, združenia Občan a demokracia a čiastočne i občianskych združení Človek v ohrození či Liga aktivistov za

ľudské práva. Existujú i mnohé ďalšie, o ktorých to je dostatočne známe (Nadácia Milana Šimečku, Právna klinika Trnavskej univerzity, Via Iuris – Centrum pre práva občana a čiastočne aj Ľudia proti rasizmu). Bohužiaľ sme však od nich nedostali žiadnu odpoveď. Práve v tomto úseku si naša štúdia bude vyžadovať výrazné doplnenie. Inak jej bude chýbať komplexnosť i dôslednosť.

Mnohé z mimovládnych organizácií dlhodobo vzdelávajú učiteľov a učiteľky alebo iných vzdelávateľov a vzdelávateľky vo verejných inštitúciách ako Zbor väzenskej a justičnej stráže či Policajný zbor (Občan a demokracia, Nadácia Milana Šimečku, EsFem, Združenie Orava pre demokraciu), pozdvihujú právne vedomie príslušníkov a príslušníčok znevýhodnených skupín (Liga aktivistov pre ľudské práva, Nadácia Milana Šimečku, Aliancia žien Slovenska, Fenestra, Občan a demokracia) alebo vzdelávajú občanov a občianky so zdravotným postihnutím a pracovníkov a pracovníčky verejnej správy v oblasti ľudských práv (Asociácia organizácií zdravotne postihnutých občanov SR). U viacerých sme zaznamenali presadzovanie inovatívnych prístupov vo vzdelávaní, prepracovanú participatívnu metodológiu či veľmi dobre rozvinutú publikačnú politiku (Aspekt, EsFem, Občan a demokracia). Mnohé zo skúseností, expertízy i publikačných výstupov vyššie uvedených organizácií sa bude dať využiť pri tvorbe a implemetácii Národného plánu výchovy k ľudským právam.

Verejné inštitúcie sa k aktívnym občanom a občiankam realizujúcim projekty výchovy a vzdelávania k ľudským právam správajú rôzne, no mnohé - ako ukazujú naše dáta - s čoraz väčším rešpektom a narastajúcou ústretovosťou. Nájdú sa však stále aj také – čo býva pre mimovládne organizácie zdrojom problémov -, ktoré sa k nim stavajú podozrievavo a s nedôverou - hoci výsledky ich práce sú stále hmatateľnejšie a stále viac ľudí vníma, že naozaj slúžia na prospech občianskej spoločnosti i verejnému záujmu. Ich úsilie posilňuje občanov a občianky a ich nezávislé aktivity často dopĺňajú, a nezriedka dokonca aj supľujú, úlohy a povinnosti štátu.

Je na škodu veci, ak sú v oblasti vzdelávania veci brané iba formalisticky a zodpovední neberú vážne či nevedia adekvátne oceniť nielen mimovládne organizácie, ale aj ľudí realizujúcich mnohé potrebné vzdelávacie činnosti v regiónoch Slovenska. Najmä ak je podľa dostupných dát do očí bijúcou skutočnosťou, že tieto organizácie na svoje užitočné aktivity (často aj v prospech verejného sektora) skoro vôbec nemínajú verejné zdroje. Naopak, veľmi pracne – obvykle na úkor svojho voľna – robia „fundraising“, ktorý prináša finančné prostriedky od zahraničných donorov alebo z európskych fondov, alebo najnovšie zo

súkromného sektora či z asignácie 2% dane. Takže mimovládne organizácie zabezpečia niekoľko desiatok a možno niekedy i stovák miliónov korún ročne na vzdelávanie - účel, ktorý jednoznačne slúži verejnosti. Zároveň ho naplňajú tým, že vzdelávacie aktivity väčšinou aj sami zodpovedne pripravujú, zabezpečia a zrealizujú.

O svojich problémoch ľudia z mimovládnych organizácií veľmi nepísali, hoci je verejne známe, že v poslednom období sú stále väčšie a nadobúdajú až existenčný charakter. Asi ich museli riešiť a nemali čas.

Podrobnejšie informácie o stave výchovy a vzdelávania k ľudským právam v jednotlivých mimovládnych organizáciách spracované z odpovedí na otázky zadania pracovnej skupiny možno nájsť v prílohe B tejto štúdie. Faktografické údaje v tabuľkách sú k dispozícii v prílohe C.

4.4 Problémy so zberom relevantných údajov

Ťažkosti pri zbere dát od mimovládnych organizácií možno pripísať ich veľkej preťaženosti, keďže (často s viac než poddimenzovanou kapacitou) plnia úlohy spoločenskej objednávky, na ktorú verejný sektor nevie alebo nechce reagovať. Navyše sú v rámci mnohých projektov – hlavne tých, ktoré sú financované z eurofondov - doslova zavalené množstvom administratívnych činností, ktoré im bránia robiť čokoľvek iné. A tak aj práca, ktorá dáva zmysel a ktorú by ľudia z MVO často veľmi radi urobili - lebo vedia, že je potrebná -, je vytesnená inou – nutnou, často však neproduktívnou, nezmyselnou až obťažujúcou.

V prípade verejných inštitúcií ide zrejme o úplne iný problém. Pri získavaní informácií o vzdelávacích programoch dlhodobého charakteru od osôb v inštitúciách, ktoré realizujú alebo by mali realizovať politiky, programy a aktivity v oblasti výchovy a vzdelávania k ľudským právam (alebo od inštitúcií a osôb, ktoré disponujú informáciami o takýchto politikách, programoch a aktivitách) sme podľa všetkého narazili na nedostatok „inštitucionálnej pamäte“. Aj ľudia, ktorí v najlepšej vôli chceli pomôcť zaplniť čierne diery v množine poznatkov o výchove a vzdelávaní k ľudským právam, často nemali na svojom pracovisku možnosti „dopátrať sa“ k relevantným informáciám. Dôvodom môže byť s veľkou pravdepodobnosťou to, že vo verejných inštitúciách sa nerobí systematický monitoring a evalvácia programov, politik či aktivít. Zdá sa dokonca, že často neexistujú ani elementárne záznamy o tom, že sa nejaká aktivita konala. Ak tam niekto pracuje len krátko, môže sa stať,

že nielenže nebude mať šancu získať akékoľvek informácie o činnosti svojej inštitúcie v minulých obdobiach, ale s rovnakou pravdepodobnosťou sa mu alebo jej nemusí dať zistiť ani to, kto bol za danú oblasť zodpovedný alebo kde a ako sú informácie archivované.

Slabšia (často nekompletná alebo úplne chýbajúca) odozva z prostredia verejného sektora s veľkou pravdepodobnosťou znamená aj to, že dlhodobé programy výchovy a vzdelávania k ľudským právam sa v oblastiach pôsobenia jednotlivých rezortov nerealizovali. Zároveň to nasvedčuje tomu, že sa nedarí efektívne implementovať dlhodobé programy výchovy a vzdelávania k ľudským právam ani do systému celoživotného vzdelávania v rezortoch.

Hoci oslovené inštitúcie boli povzbudené priznať, že nevedia alebo nemajú čo odpovedať, nenašlo sa veľa takých, čo to naozaj spravili. Prázdne miesta v tabuľkách či v zadaní nám však nedávajú jednoznačnú odpoveď. A tak v niektorých prípadoch stále nevieme povedať, či nám len chýbajú informácie alebo sa žiadne dlhodobé vzdelávanie nekonalo. Aj preto bude potrebné v získavaní dát pokračovať a pokúšať sa hľadať ďalšie zdroje informácií a nové spôsoby, ako údaje získať.

Bolo časté, že oslovení a oslovené len popisovali aktivity, ktoré robia, bez toho, aby boli konkrétne a relevantné vo vzťahu k zadaniu. Tak sme sa do veľkej miery dozvedeli informácie, ktoré pre nás majú minimálnu výpovednú hodnotu, na úkor informácií, ktoré boli pre potreby spracovania Základnej analýzy kľúčové.

Očakávali sme, že keď už nič iné, dostaneme aspoň vzdelávacie materiály (pýtali sme si akékoľvek publikácie, príručky, videokazety, CD, alebo aspoň informácie, kde by sa dali získať). Takéto informácie máme však iba od tých organizácií (prevažne mimovládnych), od ktorých máme aj množstvo iných dát a ktoré nám ich poslali viacmenej na doplnenie či dokreslenie povedaného.

Málokto z respondentov efektívne využil možnosť uviesť stručne „tvrdé“ dáta v tabuľke a v odpovediach na otázky zadania už len vypichnúť najdôležitejšie veci alebo dôkladnejšie vysvetliť, čo je relevantné, odvolávajúc sa na dáta z tabuľky.

Napriek jasne sformulovanému zadaniu mnohé odpovede vykazujú len nízku výpovednú hodnotu, čo svedčí o tom, že inštitucionálne vzdelávanie a výchova k ľudským právam sú len v máloktovej inštitúcii alebo organizácii koncepčné a systematické. Otázky boli zostavené zámerne tak, aby odhalili, aký je potenciál na zmenu vo vedomí o ľudských právach, pretože len dlhodobé programy môžu reálne niečo zmeniť v postojoch a myslení ľudí či nabúrať stereotypy zakorenené vo vzdelávaní na Slovensku ešte z obdobia totality. To, ako ťažko sa

dali získať akékoľvek vstupy od tých, o ktorých sa predpokladá – a mnohí majú dokonca i povinnosť – že niečo v tejto oblasti robia, je nepriamym potvrdením toho, že súčasný stav výchovy a vzdelávania k ľudským právam nie je dobrý a nemá zdravú dynamiku. A kým sa nepodarí implementovať dlhodobé programy výchovy a vzdelávania k ľudským právam do systému celoživotného vzdelávania, ani žiadnu mať nebude.

5 Návrh metodológie tvorby Národného plánu výchovy k ľudským právam pre roky 2005-2014

Podľa smernice Úradu vysokej komisárky OSN pre ľudské práva, ktorá má slúžiť ako súbor odporúčaní pre štáty v procese tvorby akčných plánov výchovy a vzdelávania k ľudským právam²², sú pre národné akčné plány východiskové tieto **požiadavky na ciele a obsah**:

- a) zaručiť prostredníctvom vzdelávacích aktivít ochranu a rešpekt voči ľudským právam pre každého občana a občianku spoločnosti;
- b) hlásať myšlienku nezávislosti, neoddeliteľnosti a všeobecnej platnosti ľudských práv, vrátane občianskych, kultúrnych, ekonomických a sociálnych práv, ako aj práva na rozvoj;
- c) zaoberať sa problematikou práv žien a rodovej rovnosti vo všetkých aspektoch národného plánu;
- d) vidieť dôležitosť výchovy a vzdelávania k ľudským právam ako nástroj na dosiahnutie demokracie, udržateľného rastu, právneho štátu, vonkajších životných podmienok a mieru;
- e) vnímať dôležitosť výchovy a vzdelávania k ľudským právam ako nástroj na prevenciu porušovania ľudských práv;
- f) podporiť tvorbu analýz o trvalých a aktuálnych problémoch týkajúcich sa problematiky ľudských práv, ktoré vyústia do riešení v súlade s ľudskoprávnymi štandardmi;
- g) podporovať znalosti a zručnosti týkajúce sa využívania globálnych, regionálnych, štátnych a miestnych nástrojov a mechanizmov ochrany ľudských práv;

²² Zdroj cit. v poznámke č. 5.

- h) podporiť združenia a jednotlivcov, aby si identifikovali vlastné potreby v rámci ochrany ľudských práv a zaručiť im ich presadenie;
- i) pripraviť pedagogické materiály, ktoré budú obsahovať informácie, kritické analýzy a návody na získavanie zručností pri presadzovaní ľudských práv;
- j) iniciovať preskúvanie a koncipovanie učebných materiálov za účelom dosiahnuť uspokojivý stav v oblasti výchovy a vzdelávania k ľudským právam;
- k) vo vzdelávacom procese podporiť uvoľnenie atmosféry od strachu a nedostupnosti k vzdelávaniu, čím sa zvýši účasť na vzdelávacom procese a podporí sa popularita problematiky ľudských práv a celkový rozvoj osobnosti.²³

Pri tvorbe národného plánu by mali byť kľúčové tieto **zásady**:

- Proces aj výsledok tvorby národného plánu sú rovnako dôležité.
- V procese tvorby je kľúčová otvorenosť, transparentnosť a konzultácie so všetkými dotknutými aktérmi a aktérkami, vrátane občianskej spoločnosti. Je žiaduce, aby aktérky a aktéri, ktoré a ktorí budú národný plán vytvárať a/alebo realizovať, spolu komunikovali s využitím rôznych stupňov formality.
- Proces tvorby národného plánu by mal byť verejný.
- Národný plán by mal obsahovať záväzok rešpektovať medzinárodné a vnútroštátne štandardy ochrany ľudských práv a mal by stanoviť, akým spôsobom sa tieto práva budú implementovať. Ideovým a koncepčným východiskom by mal byť dôraz na preventívne a proaktívne zložky ľudskoprávnej ochrany a na zodpovednosť zainteresovaných aktérov a aktérok aktívne a systematicky pôsobiť v rámci tejto prevencie.
- Národný plán by mal byť komplexný a koncepčný a mal by odrážať vzájomnú prepojenosť ľudských práv a ich neodňateľnosť, nescudziteľnosť, nepremlčateľnosť a nezrušiteľnosť. Prierezovo by mal byť postavený na rešpektovaní ľudskej dôstojnosti a rovnosti.

²³ Tamtiež, ods. 16.

- Plán by mal mať neustále na zreteli mechanizmy efektívneho monitoringu a priebežnej evalvácie jeho implementácie a mal by byť otvorený zmenám vychádzajúcim z aktuálnych potrieb.
- Národný plán by mal tvoriť základ pre kontinuálny proces výchovy a vzdelávania k ľudským právam.

Obsahom národného plánu by mali byť nasledovné zložky:

- Stanovenie východísk a cieľov národného plánu (vyplývajúcich z medzinárodných, európskych a vnútroštátnych ľudskoprávných štandardov a zo zistení dostupných výskumov a analýz, vrátane tejto základnej štúdie);
- Stanovenie stratégií, ktoré budú mať dosah na formálny (na všetkých úrovniach) aj neformálny vzdelávací sektor (vrátane mimovládnych organizácií), špecifické cieľové skupiny (napríklad polícia, súdy, väzenstvo), znevýhodnené skupiny a širokú verejnosť. Pri stratégiách by okrem všeobecnej stratégie mal byť kľúčovým obsahový aj procesný prienik do všetkých sfér výchovy a vzdelávania k ľudským právam;
- Programy vychádzajúce zo stanovených stratégií pretransformované do špeciálnych aktivít a krátkodobých, strednodobých a dlhodobých opatrení. Tieto opatrenia sa musia realizovať na celoštátnej, miestnych, lokálnych a komunitných úrovniach a ich tvorba a realizácia musia byť postavené na princípoch demokracie, participácie a inkluzivity.
- Stratégie a opatrenia by mali stavať na už existujúcich a dobre fungujúcich programoch a príkladoch dobrej praxe. Národný plán by mal byť komplementárny k už existujúcim národným plánom.
- Odhad výsledkov a kritériá pre monitoring a vyhodnocovanie;
- Odhad finančných nákladov a iných potrebných zdrojov na úspešnú realizáciu národného plánu.
- Odhad legislatívnych zmien, ktoré budú žiaduce na efektívnu implementáciu národného plánu. Národný plán by mal presadzovanie a dodržiavanie týchto zmien priebežne monitorovať.
- Ďalšie možnosti pre výchovu a vzdelávanie k ľudským právam;

- Úlohy národnej komisie v procese implementácie národného plánu; námety pre širokú a odbornú verejnosť, ako sa s komisiou kontaktovať, ako s ňou spolupracovať, prípadne ako sa stať jej členom;
- Informácie o možnostiach, ako sa kontaktovať s inštitúciami zodpovednými za výchovu a vzdelávanie k ľudským právam.²⁴
-
-

Berúc do úvahy výsledky uskutočnenej Základnej štúdie, pred a počas procesu tvorby národnej stratégie bude nevyhnutné vykonať tieto kroky:

- 1) Dozbieť a doanalyzovať stav výchovy a vzdelávania k ľudským právam – najmä z pohľadu existujúcich a dobre fungujúcich programov v jednotlivých sektoroch, na ktorých sa dá stavať a ktoré sa prípadne dajú implementovať aj v ďalších sektoroch/rezortoch. Na účely splnenia tejto úlohy bude možno nevyhnutné prehodnotiť použitú metodológiu a snažiť sa nájsť alternatívne spôsoby, akými možno prekonať slabú návratnosť v prípade používania dotazníkových metód (napríklad interviá s expertkami a expertmi, využívanie zákona o slobodnom prístupe k informáciám v prípade verejných inštitúcií apod.)
- 2) Realizovať ďalšie výskumy, resp. zhromaždiť existujúce výskumné dáta o aspektoch súvisiacich s výchovou a vzdelávaním k ľudským právam (napr. o znevýhodnených skupinách, príčinách a prejavoch ich znevýhodnení a o ich potrebách; o existujúcich politikách a programoch vo vzťahu k rovnosti príležitostí; o výchove a vzdelávaní k ľudským právam prostredníctvom médií, o znázorňovaní ľudských práv a ich dodržiavania/porušovania v médiách, o stereotypných obrazoch prezentovaných médiami, ktoré prispievajú k porušovaniu ľudských práv, resp. o účinných mediálnych stratégiách, ktoré môžu byť efektívne vo vzťahu k presadzovaniu dodržiavania ľudských práv; o príkladoch dobrej praxe; o sociálnych, ekonomických a kultúrnych faktoroch, ktoré majú vplyv na porušovanie/lepšie presadzovanie ľudských práv atď.). Aj tu bude potrebné používať celú škálu výskumných metód (vrátane kvalitatívnych).

²⁴ Pozri aj odseky 40-46 Smernice – zdroj cit. v poznámke č. 5.

- 3) Preskúmať legislatívne a inštitucionálne mechanizmy, ktoré vo verejných inštitúciách zakotvujú povinnosť a zodpovednosť vo vzťahu k výchove a vzdelávaniu k ľudským právam – či už smerom dovnútra týchto inštitúcií alebo smerom navonok. Je mimoriadne dôležité, aby vo verejných inštitúciách existovali jasne a presne formulované záväzky smerujúce k výchove a vzdelávaniu k ľudským právam, ktoré sú podporené adekvátnymi inštitucionálnymi, organizačnými, finančnými a inými mechanizmami, ktoré sú ďalej prenesené na nižšie úrovne riadenia a implementácie prostredníctvom interných normatívnych predpisov. Vo vzťahu k verejným inštitúciám bude tiež nevyhnutné hľadať stratégie, ako získať ich čelných predstaviteľov a predstaviteľky na svoju stranu pri presadzovaní politík a programov ochrany ľudských práv a výchovy a vzdelávania k nim (na naplnenie tohto cieľa nie je postačujúce izolované uplatňovanie legislatívnych a iných právnych nástrojov).
- 4) Skúmať, ako možno zabezpečiť trvalo priaznivé a udržateľné prostredie pre mimovládne organizácie, ktoré sú alebo chcú byť aktívne v oblasti výchovy a vzdelávania k ľudským právam, resp. v oblasti ich širšej ochrany. Mechanizmy ako dostupnosť asignovaných daní v prospech týchto organizácií, priaznivé legislatívne prostredie, mechanizmy finančnej a inštitucionálnej podpory apod. sú kľúčovými nástrojmi pre vytváranie priaznivej a udržateľnej klímy pre aktívnych občanov a občianky so záujmom o veci verejné.

Pre efektívnu tvorbu a implementáciu národnej stratégie bude bezpochyby potrebné aj priebežné prehodnocovanie spôsobu fungovania národnej komisie a jej efektívnosti. Výsledkom tejto reflexie smerom dovnútra by mal byť otvorený, nepredpojatý a konštruktívny proces, ktorý si možno vyžiada aj zmeny v zložení či fungovaní komisie.